

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt vores arbejde – Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskernes Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

TØNDER MUSEUM

HØJER MØLLE

MØLLEN I HØJER

Med bidrag af

Tage Bundgaard, Folmer Christiansen
Knud Hansen, Lorens Hansen, Arne Hou
og Sig. Schoubye

Udgået af
Syddansk Unive

Tønder Museums skriftrække
III.2

TØNDER 1979

Omslagsillustrationen:
Møllen i Højer.
Tegning af Gustav Holgersen 1977.

Tønder Museums skriftrække I:

1. Hollandske Fliser fra Tønder-egnen. 1949. 12 s. (Udsolgt).
2. Om kagmanden fra Tønder. 1950. 12 s. (Udsolgt).
3. Gamle møbler fra Tønder-egnen. 1951. 20 s. (Udsolgt).
4. Om engelsk fajance fra Tønder-egnen. 1952. 16 s. (Udsolgt).
5. Kniplingsindustrien på Tønder-egnen. 1953. 36 s. 2. udg. 1968. (Udsolgt).
6. Gammelt Tønder Sølvøj. 1954. 20 s. (Udsolgt).
7. Folkekunsten på Tønder-egnen. 1955. 48 s. 2. udg. 1968. (Udsolgt).

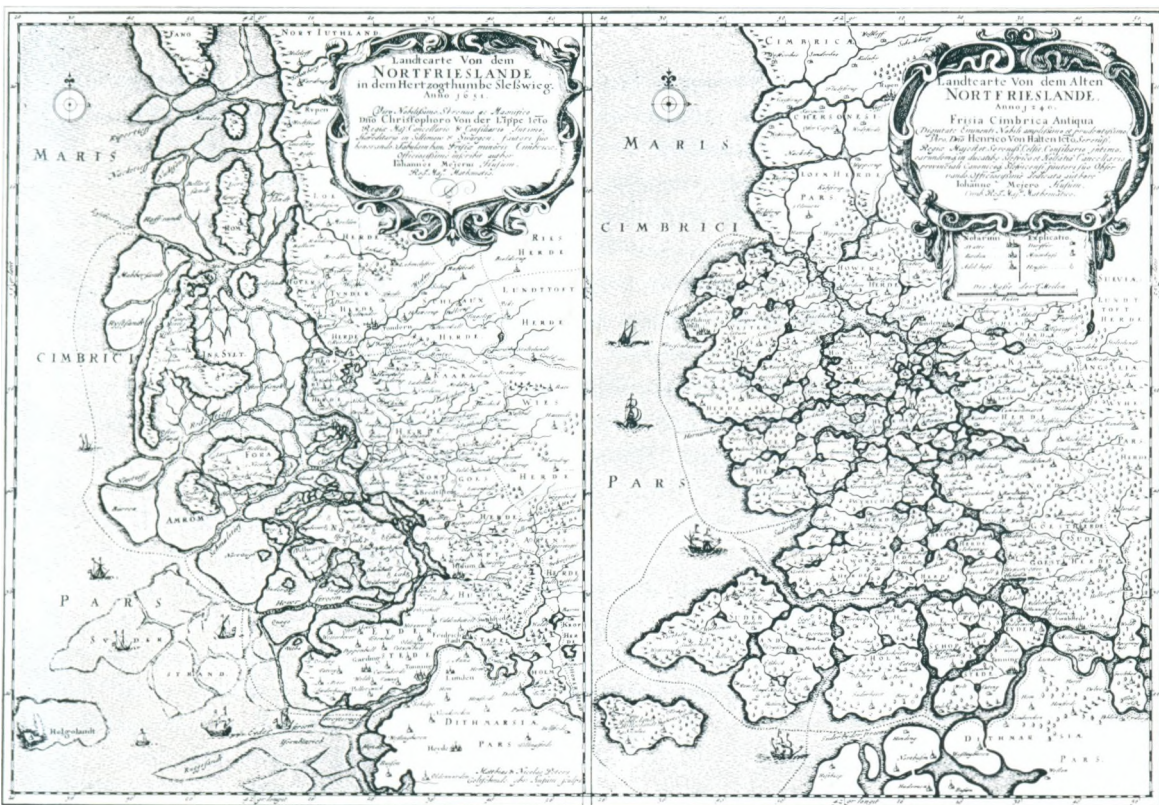
Tønder Museums skriftrække II:

1. Guld-og sølvmedemærker fra Tønder og Tønder-egnen. 1958. 72 s. (Udsolgt).
2. Hollandske vægfliser. 1970. 119 s. (Udsolgt).
3. Sølv i Tønder Museum. 1973. 40 s. (Udsolgt).
4. Flisesamlingen i Tønder Museum. 1974. 28 s. Kr. 10,00.
5. John. N. Lorenzen: Fra Tønder Slotsbanke. 1974. 48 s. (Udsolgt).
6. Monumenta Civitatis Tunderensis. 1976. 32 s. Kr. 10,00.
7. Den Brodersenske Samling i Hjerpsted. 1977. 32 s. (Udsolgt).

Tønder Museums skriftrække III:

1. Hovedvandsæg fra Vestslesvig. 1978. 64 s. Kr. 50,00.
2. Møllen i Højer. 1979. 28 s. Kr. 12,00.

Th. Laursens Bogtrykkeri A/S, Tønder.

Johannes Meiers berømte dobbeltkort over Nordfrisland. T.v. hans opmåling fra før den store stormflod 1634, t.h. hans rekonstruktion af området som han forestillede sig det i året 1240.

FORORD

Restaureringen af vindmøllen i Højer og den efter restaureringens fuldførelse i møllen etablerede oplysnings- og museumsvirksomhed har som det er berettet i nærværende publikation deres forudsætning i et privat initiativ fra borgere i Højer.

Planer om i Tønder Museum at indrette en afdeling til belysning af marskens natur og historie havde man på grund af pladsmangel måttet opgive, så det var i smuk overensstemmelse med museets ønsker at møllefonden i Højer satte de aktiviteter i gang man ikke formåede i Tønder.

I et frugtbart samarbejde med fiskerimuseet i Esbjerg og med Tønder Museum kunne to inspirerende pædagoger, skoleinspektør Folmer Christiansen og overlærer Arne Hou etablere spillevende udstillinger om stormflodsproblemer og om vadehavets fiskeri, ligesom de i det dejlige bygningsværk kunne belyse møllens funk-

tioner og kulturhistoriske betydning og i det hele taget levendegøre den ellers dødsdømte mølle.

Et væld af muligheder ligger der i dette for Højer og for det nordslesvigske museumsvesen. Et mølle- og marskmuseum var netop den manglende brik i landdelens alsidige museumsmosaik.

Marskens mageløse natur, fremfor alt dens fugleliv, dens forfinede bygningskultur og dens spændende historie er udtømmelige temaer for undervisning og forskning.

Det er for Tønder Museum en væsentlig sag at medvirke til at det grundlæggende arbejde møllefonden i Højer og tidsskriftet BYGD og dets fremragende skriftrække har sat i gang, understøttes og videreføres.

Tak til bidragsyderne til denne publikation, Højers borgmester, lærer Knud Hansen, forstanderen for Statens Marskforsøg, Lorens Hansen, boghandler Tage Bundgaard og møllens to pædagoger, Folmer Christiansen og Arne Hou.

Tønder, den 10. april 1979.

Sig. Schoubye.

Nye litteraturhenvisninger:

F. Dinsen Hansen: Nordfrisland – digernes land. 1976.

N. Kingo Jacobsen: Stormfloderne langs vadehavskysten januar 1976. BYGD 1976 (7.1).

Palle Uhd Jepsen: Jordsand. 1976.

Erik Lund-Jensen og Ulrik Schrøder: Stormfloder gennem tiderne. BYGD 1976. (7.1).

H. Meesenburg: Tøndermarsken. BYGD 1973. (4.3).

H. Meesenburg: Rudbøl sø og dige m.m. BYGD 1974. (5.1).

H. Meesenburg: De danske marskområder. BYGD 1976. (7.1).

Andreas Møller: Både og bådfolk i marsken. 1973.

VADEHAVET – et dansk-tysk-hollandsk naturområde. 1976.

KNUD HANSEN: EN TUR PÅ FORLANDET

Efter besøget i *Højer mølle*, hvor man har fået et godt indtryk af *Vadehavets* kraft, når blæsten kommer kraftigt fra vest, tager man en tur til *Slusen* for at se regulatoren af *Vidåens* vandudløb i *Vadehavet* gennem havdiget bygget i 1861.

Men besøget bør ikke afsluttes her, for så snyder man sig selv og især, hvis man er lærer på lejrskole, sine elever for en mægtig oplevelse. Efter at jeg gennem 15 år har foretaget mange ture ud på *forlandet* med mine egne elever fra Digeskolen og med mange klasser fra det ganske land – sidst med en 7. klasse fra Nørre Allé skole i København – mener jeg, at eleverne får et ganske andet indtryk af *Vadehavet*, når de får lov at komme ud til det.

I *stormflodsudstillingen* har de set vandet stå ved *diget*, men når de kommer ud til *slusen*, kan de ofte ikke se vandet, når det er 2–3 km ude, alt efter om der er *ebbe* eller *flod*.

Hvad skal man som lærer eller privat person gøre, når man vil en tur ud?

Man skal:

Se efter i avisen hvornår der er *ebbe*.

Have tøj med, som kan tåle at blive vådt og snavset.

»Sørge« for at vejret er godt, aldrig med optræk til tordenvejr.

Mine ture udgår normal fra Digeskolen, hvor vi klæder om.

Turens formål er at vise eleverne *forlandets* opbygning ved indvindingsmetoder, dets plante- og dyreliv.

Turen starter langs *havdiget* til *slusen*, over broen, hvor slusens teknik forklares. Derefter fortsættes langs diget sydpå forbi *Statens Marskforsøgsgård*.

På denne strækning ser vi svaler. Ved at bemærke deres hvide overgumpe konstaterer vi, at det er *bysvaler*. De har deres næsten helt lukkede reder under tagudhængen på gårdens ladebygninger.

4–500 meter syd for *slusen* går vi ned af diget.

Hvis man går med bare fødder, vil man opdage, at der på skråningen mange steder gror *agertidsel*. Det kan den gøre her, da det ikke sker ret ofte, at denne del overskylles med saltvand.

Ved digefoden går vi igennem en bræmme af *opskyl*. Hertil når vandet flere gange i årets løb – oftest forår, efterår og vinter. Men det kan også ske i forsommeren, og det er fuglene ikke glade for, da de har lagt deres æg og er begyndt udrugningen. Disse reder med æg skylles ind til digefodden, hvor kragerne delikaterer sig med dem. Fuglene er heldigvis i stand til atter at lægge et hold æg, så bestanden ikke reduceres væsentlig. Disse højvande kaldes *springflod* og forekommer ved *ny-* og *fuldmåne*.

Når man fortsætter udad, kan det gøres på 2 måder.

Man kan følge en ager ud – denne går vinkelret på diget, eller man kan gå skråt udad mod syd.

Den sidste måde bruger jeg normalt, da det giver noget mere afveksling for eleverne. Hver ager er afgrænset af en *grøble*, som er ca 20 cm dyb. Ofte er de dækket af *annelgræs*, som er groet hen over dem. Hvis eleverne ikke er agtpågi-

vende, sker det ofte, at én dumper i til stor glæde for kammeraterne. Der er dog også en anden årsag til, at jeg går skråt ud, da det er meget væsentlig, at eleverne er agtpågivende, da der ofte er reder i græsset.

Et år var en elev meget nær ved at træde på en edderfugl, som er en sjælden rugefugl her. Vi fik den rugende fugl fotograferet og billedet er siden sendt til Zoologisk Museum.

De brede afvandingsgrøfter giver eleverne lejlighed til længdespringskonkurrencer og lykken er naturligvis, at én ikke når helt over.

Alt efter årstiden findes forskellige planter. *Engelsk græs*, der giver et lilla skær over *forlandet*. *Strandasters*, der gror langs kanten af afvandingsgrøfterne; samme sted findes *strandmalurt*, som eleverne naturligvis skal lugte til alle sammen.

Et lille stykke fra diget er der en stor fugl med en rødbrun hals, der ved sin udskælden fra luften forsøger at lokke os bort fra området. Det er den store *kobbersneppe*. På vejen ud ser vi flere fugle i luften. *Rødben* kan kendes på sine lange, røde ben og sin karakteristiske fløjten. Vi ser en lille grå fugl, som enten er en *lærke* – med hvide halerandfjer – eller en *engpiber*.

Ca 1 km ude når vi den nuværende *forlandskant*. Her umiddelbart foran er *prilen*. Vi sætter os på *forlandskanten*, som er ca 1 meter høj, og iagttager fuglelivet i *prilen*. Her ved *ebbe* er der gode fourageringsmuligheder.

I den næsten udtørrede *pril* ser vi først en ret stor fugl – sort og hvid med et opadbøjet næb – det er *klyden* (skomagerfuglen), en anden i samme farver, men med knap så lange ben og et rødt lige næb er *strandskaden*. En lille grå fugl med et halvlångt næb farer omkring og stikker næbbet ned i *slikken* (dyndet) – det er *rylen* (strandløberen). I luften ser vi *fjordternen* og *hættemågen*, som har reder på den »høje« *vade* på den anden side af *prilen*. Her er det *spartinaen* eller *strandtrehagen* som er den dominerende plante, og de er gode hjælpere for *slikaflejringen*. Men vi skal længere ud. Har man fodtøj på, er det nu tiden at tage det af.

Er man ikke kendt, bør man søge efter broerne over *prilen*, for den kan være lumsk, idet den mange steder er meget mudret. – Jeg har siddet fast en gang til skridtet og kom kun fri ved elevens hjælp.

På den »høje« *vade* findes der mange reder, så man skal holde øjnene godt åbne, så man ikke træder i dem. Men man kan finde reder af *strandskader* og *klyder*. *Klyden* vil for øvrigt forsøge at narre os bort ved at spille syg.

Man ser ikke unger i rederne, for når vi kommer giver forældrene dem besked på at ligge fuldstændigt stille et stykke fra reden.

Efter ca 500 meter med »høj« *vade* kommer vi til *slikken*. Den første zone er bevokset med *kveller*, som er den første plante, der kan gro her. Den kan tåle at blive overskyttet med saltvand 2 gange i døgnet. Det er en et-årig plante, som siges at have betydning for aflejring af *slik*.

Her kan man ofte se unger af *klyden*. De løber på deres meget lange ben rundt på *slikken*.

Langt ude kan man se vandet samt høre en bunke fugle. Store flokke af *ryler* ser ud som skyer, som ændrer farven, når flokken vender. *Edderfuglehanner* er der

i store flokke, *krikænder* samt et væld af ubestemmelige fugle på grund af afstanden.

Alt efter, hvor megen tid man har – der er nu gået ca 1½ time – kan man fortsætte udefter. *Slikken* siver op mellem tærne for hvert skridt der tages.

Eleverne finder hurtigt ud af, at man også kan »skøjte« af sted.

Har man en feltspade med, kan man grave efter *sandorme* og længere ude efter *hjertermuslinger*.

Inden hjemturen ender det normalt med at eleverne foretager en kamp i *slik* – kaster det efter hinanden som sne – læreren er dog fredet, da han bør bevare overblikket og bl.a. se efter vejret, som ret pludselig kan ændre karakter. Man skal være meget opmærksom på om et tordenvejr trækker op – det følger ofte med vandet ind – *flod*. Det er forbundet med livsfare at færdes på *forlandet* (eller *slikken*) i tordenvejr. Skulle et sådant komme, så løb ind hurtigst muligt.

Læreren skal også tage sig i agt for tiden, for det bliver *flod* igen, og vandet kommer forholdsvis hurtigt, og er man gået over (gennem) *prilen* skal man huske på, at den fyldes først.

De dyr og planter jeg har nævnt her, er nogle af de mest karakteristiske. Der findes naturligvis mange flere, og har man særlige interesser, bør man forarbejde det hjemme, inden man går ud.

Er man ikke biologikyndig eller -interesseret er en tur på *forlandet* alligevel en oplevelse for elever og lærer.

LORENS HANSEN: TØNDER-MARSKEN, DIGEBYGNING OG AFVANDING

MARSKEN ligger langs den sydjyske vestkyst og omfatter på dansk område ialt ca. 20.000 ha. Det største samlede område er Tønder-Højermarsken på ca. 7.000 ha. Længere nordpå findes mindre marskområder omkring Bredeå, Ribeå, Kongeå, Vardeå og Skjernå.

MARSKDANNELSER sker langs flade kyster som følge af tidevandet, der to gange i døgnet fører opslemmet lerholdigt materiale ind mod kysten, hvor der sker en aflejring under rolige vandforhold. Disse processer har fundet sted gennem årtusinder og fortsætter stadigvæk og kan fremmes ved menneskets medvirken.

Foranstaltninger til øget aflejring består i bygning af faskingårde yderst, som giver rolige vandforhold, og dermed øges aflejringen. Senere graves grøblerender, der består af smalle render vinkelret på kysten. Samtidig lægges jorden op i runde agre, hvilket yderligere fremmer aflejringen. Grøblerenderne vedligeholdes og er sammen med afløbsgrøfterne medvirkende til afvanding af marskarealerne.

Efterhånden som aflejringen skrider frem, begynder jorden at dækkes af vegetation, hvilket yderligere fremmer aflejringen. Vegetationen består først af kveller og senere af Spartinagræs. Ved kote 1,0 m ligger arealerne over daglig højvande, vegetationen skifter til græsklædt forland med annelgræs, og arealerne anses for digemodne.

DIGEBYGNING sker for at beskytte marsken mod oversvømmelse af havvand. Inddigningen gennemføres, når et tilstrækkeligt stort forlandsareal er græsklædt. Hvert selvstændigt inddiget område kaldes en kog (Holland: polder).

Det ældst daterede dige er bygget 1553–56. Senere inddigninger er foretaget 1692 samt 1715, og det nuværende havdige ved Højer er bygget 1861.

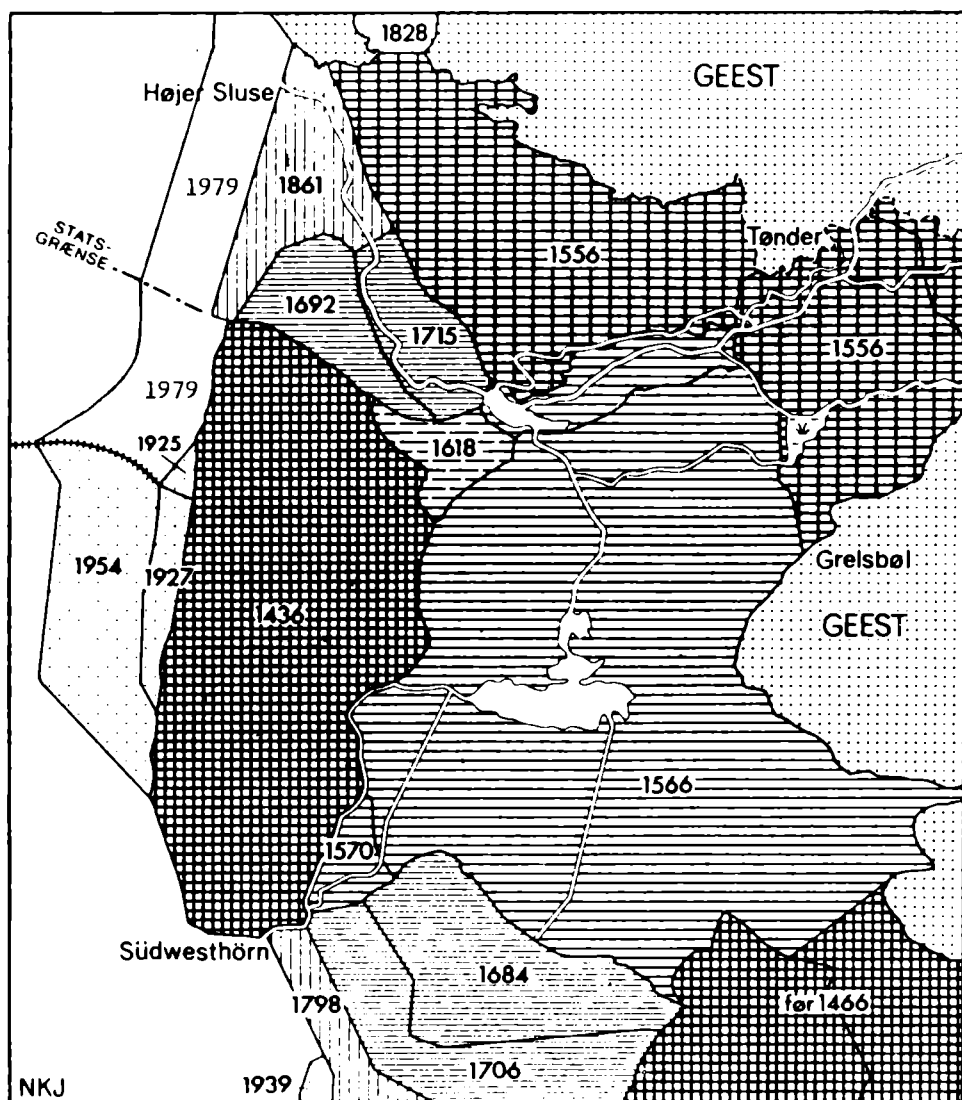
Havdigets krone ligger i kote 6,40 meter over dansk normal nul (DNN). Ved daglig lavvande (ebbe) er koten $\div$ 0,90 m, og ved højvande (flod) er koten $+$ 0,90 m. Siden 1920 er der fem gange målt vandstande over 4,0 meter ved Højer sluse:

3. januar	1976	kote 4,92 m
17. februar	1962	kote 4,36 m
21. januar	1976	kote 4,10 m
18. oktober	1936	kote 4,03 m
30. august	1923	kote 4,00 m

Dertil kommer bølgepløb på cirka 2,0 meter.

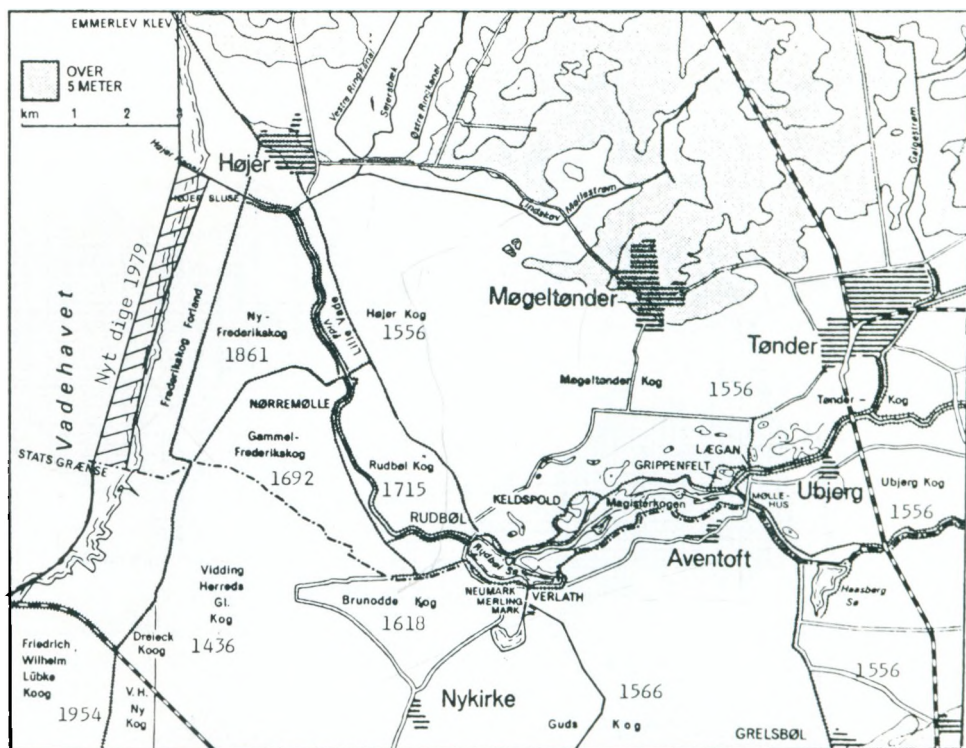
AFVANDINGEN af de lave marskjerde har altid været et problem.

Tønder-Højermarsken gennemstrømmes af Vidåen, som har et opland på ca. 1.400 km², hvoraf en del ligger i Tyskland. Udløbet i Vesterhavet sker ved Højer sluse. Ved højvande lukkes sluseportene automatisk og åbnes ved lavvande, således at afstrømningen foregår i to perioder pr. døgn. Den gennemsnitlige afstrømning er ca. 1 million m³ vand pr. døgn.

Inddigninger i marsken (Efter Vidå-rapporten 1972)

Under stormvejr må sluseportene holdes lukket i flere tidevandsperioder, og i ældre tid medførte dette oversvømmelser af de lave marskarealer. I årene 1925–30 gennemførtes inddigningen af Vidåen og en række mindre tilløb – ialt er bygget ca. 100 km diger. Marsken blev derved beskyttet mod oversvømmelse af indvand. Samtidig blev gennemført kunstig afvanding af 11.000 ha marskjord og tilstødende lave arealer. I området er gravet 400 km kanaler, og ved hjælp af 4 pumpestationer pumpes vandet op i den inddigede Vidå. Tilsammen har pumperne en kapacitet på

Diger og vandløb i marsken (Efter Vidårporten 1972)

30 m³/sek. Fra Tyskland kan yderligere oppumpes ca. 25 m³/sek. I sommertiden benyttes en del af kanalerne til bevanding.

MARSKENS UDNYTTELSE er knyttet til de naturlige græsningsarealer. Jordene indeholder 20–60 % ler, og er således Danmarks mest lerrige jorde. Samtidig har de stor vandholdende evne og et stort indhold af plantenæring. Udbytteneiveauet er højt.

Fra gammel tid udnyttes marsken til fedning af stude, som blev opkøbt i Nord- og Østjylland og senere solgt til slagting i de store tyske byer som f.eks. Hamborg. Den vestligste del af marsken anvendes endnu hovedsagelig til studefedning og fåreavl.

De senere års tekniske og landøkonomiske udvikling har medført øget interesse for kornavl og almindelig dansk vekseldrift i marsken. En ændret jordfordeling har medvirket til, at der i de sidste 20–30 år er oprettet en del husmandsbrug i området.

NYT FREMSKUDT HAVDIGE. Fra 1979 bygges et nyt fremskudt havdige ca. 1,5 km vest for det nuværende havdige.

Derved opnås:

1. En øget sikkerhed mod oversvømmelser af havvand for hele Tøndermarsken og dens befolkning, inklusive beboerne i Tønder by.
2. Etablering af 330 ha ferskvandsreservoir løser indvandsproblemerne for hele Tøndermarsken og sikrer mod brud på ådigerne. Faren for ferskvandsoversvømmelse i marsken og Tønder by reduceres derved væsentlig.
3. Indvinding af 800 ha fortrinlig landbrugsjord, hvoraf 200 ha tilhører jordbrugerne i marsken og 600 ha tilhører Statens Jordlovsudvalg. Landbrugsproduktionen på arealet og de tilstødende koge kan intensiveres.
4. Produktionsværdien vil kunne øges med 5–10 mio. kr. årlig, og den nye kog vil kunne give heltidsbeskæftigelse til 20–40 personer i landbrugsproduktionen.

ARNE HOU: DET FREMSKUDTE DIGE

1. Udstrækning: på dansk side af grænsen får diget en længde af 8,6 km. Diget begynder ved Emmerlev Klev og bygges på forlandet ca. 1,4 km vest for det nuværende dige. Dige-kronen bliver på 7,45 m over DNN.
2. Bygherre: Sønderjyllands amt sørger for bygningen af diget og den nye sluse. Desuden bygges et grænsedige og et vandreservoir, der skal modtage vand fra Vidåen.
3. Byggetid: Arbejdet påbegyndes april 1979 og ventes afsluttet i 1981.
4. Diget bygges af sand fra vadehavet. 4.000.000 kubikmeter sand og 700.000 kubikmeter klæg til beklædning af diget. På tegningerne i møllen kan man studere digeprofilerne af det danske og det tyske dige. Læg mærke til forskellen ud imod vadehavet.
5. Slusen: Den nye sluse bliver 21,2 m bred – den nuværende er på 13,7 m.
6. Udgifterne: 13 % betales af Højer og Tønder kommuner, 27 % af Sønderjyllands amt og 60 % af den danske stat. Den tyske stat betaler 27 % af udgifterne til den nye havsluse.
7. Vandreservoir: For at skåne de 108 km åvandsdiger ved Vidåen skabes et vandreservoir syd for Højer, hvor man henter klæg til det nye dige. Indvandsproblemet løses når diget står færdigt.
8. Sikkerhed: Det nye dige (1979–81) vil i 1984 stå som en betydningsfuld sikring mod stormfloder og en væsentlig aflastning af Højerdiget fra 1861 og Emmerlevdiget fra 1926.

FOLMER CHRISTIANSEN: OM VADEHAV, DIGER OG STORMFLOD PÅ HØJEREGNEN

Gamle kort viser, at havet i løbet af de sidste 700 år har taget over 30 km af landet vest for Højer, og derudover er det trængt helt ind øst for Tønder. Kun den langstrakte tyske ø Sild er blevet tilbage. Senere er noget af landet »givet tilbage igen«, idet havet har dannet nyt land: marsk; men marskens overflade ligger så lavt, at man må beskytte den mod havet ved at bygge diger. Et dige er en jordvold, beklædt med et græslag, som skal forhindre, at bølgerne i en stormflod skyller jordfylden væk. Det stykke marskland, som beskyttes med et dige, kaldes en kog.

Havet mellem Sild og Højer kaldes vadehav: det er land ved lavvande, hav ved højvande. Middelvandstanden kaldes dansk normal nul (DNN). Månen er skyld i, at vandet to gange i hvert døgn stiger (flod), til det står knap en meter over nul, og to gange synker (ebbe) til knap en meter under nul. Det vand, som ved flod føres ind over vaderne, er plumret, fordi det indeholder ler og sand. Ved hvert højvande synker noget af dette materiale til bunds og lægger sig som et fint lag på vaderne, og hvis det bliver liggende, vil alle disse tynde lag efterhånden højne bunden. Ebben er imidlertid tilbøjelig til at trække det aflejrede materiale med ud igen. Vadernes plante- og dyreliv hjælper med til at fastholde det; men uden et planmæssigt landvindingsarbejde sker der kun lidt.

Dette arbejde kan bestå i, at man uden for kysten og parallelt med denne opsætter et faskingærde (en dobbeltrække af nedrammede pæle, hvorimellem man anbringer knipper af gran- og fyrregrene). Gennem åbninger i gærdet strømmer vandet ind ved flod og ud ved ebbe, og gærdet bevirker, at vandet indenfor kommer så meget i ro, at det bundfældede materiale bliver liggende. Så grøbler man inden for faskingærdet, dvs. man graver parallelle grøfter (grøbbelrender) vinkelret på kysten, og det opgravede materiale lægges mellem renderne. Hver gang renderne er fyldt, grøbles der igen, og på den måde højnes agrene mellem renderne og bliver efterhånden til det græsklædte forland uden for diget.

Stormflod kan opstå, når en storm fra nordvest presser vand fra Atlanterhavet ind i Nordsøen og op imod Sønderjyllands vestkyst. Det er værst, hvis der samtidig er højvande på ca. én m over normal nul. Hvis stormen sætter yderligere to m vand ind, så vandstanden bliver tre m over nul, er der stormflod, og politiet begynder at gøre katastrofeberedskabet klar; men det er først ved større vandhøjder, at situationen bliver kritisk.

Havdigets yderside skråner fladt udefter og går jævnt over i forlandet udenfor, så bølgerne i en stormflod kan løbe kraften af sig op ad skråningen. Digets inder-side er temmelig stejl, og hvis havet i en stormflod kommer så højt op, at bølgerne går ind over diget, kan de rive græslandet op på indersiden. Derpå begynder de at skylle jorden væk, så de udhuler diget bagfra; dette kan føre til digebrud, hvorved havet oversvømmer landet inden for diget. Et digebrud kan også starte udefra; men de fleste begynder på digets bagside.

Den 3. januar 1976 steg vandet til 4,92 m over DNN, og denne vandstand nåedes, da der endnu var to timer til højvandstid. Dige højden ved Højer er 6,40 m;

men oven på de 4,92 m kom bølgerne, og mange steder gik de ind over diget. En vinddrejning fra nordvest til nord forhindrede en uoverskuelig katastrofe; men såvel digerne som Rømdæmningen blev svært beskadigede. Den næste kritiske stormflod kom allerede 17 dage senere med en vandstand på 4,12 m. Bl.a. på grund af digernes miserable tilstand var den anden stormflod nok lige så farlig som den første; men katastrofen undgik vi også denne gang.

Gennem Tønder-Højermarsken løber Vidåen, hvis vand skal ud i Vesterhavet. Derfor må der være hul i diget; men for at havet ikke ved højvande og stormflod skal strømme ind gennem åbningen, kan den lukkes med porte, så man får en sluse. Ved lavvande skal åvandet ud gennem slusen, og hvis portene da ikke kan gå op på grund af en stærk vestenstorm, kan åvandet ikke komme ud. I enkelte tilfælde kan det da stige meget højt i åen, og hvis der så går hul på et af de lave ådiger, kan marskkogene, indbefattet den lavtliggende Tønder by, oversvømmes af åvand, og det kan give en meget alvorlig situation.

Det nye »fremskudte« havdige ved Højer skal være færdigt inden vinteren 1981. Det skal begynde 3–4 km nord for Højer og gå ca. 1½ km uden for det nuværende dig; ved grænsen skal det fortsætte i et tysk dige, der skal ende ved Hindenburgdæmningen til Sild. Det nuværende havdige fra 1861 skal bevares og vedligeholdes, så man får dobbelt digesikring, og samtidig vil man mellem de to diger i forbindelse med Vidåen få et stort areal med et bassin, som kan optage åvandet, når det ikke kan komme ud gennem slusen. Således vil det fremskudte dige også løse marskens alvorlige »indvandsproblem«.

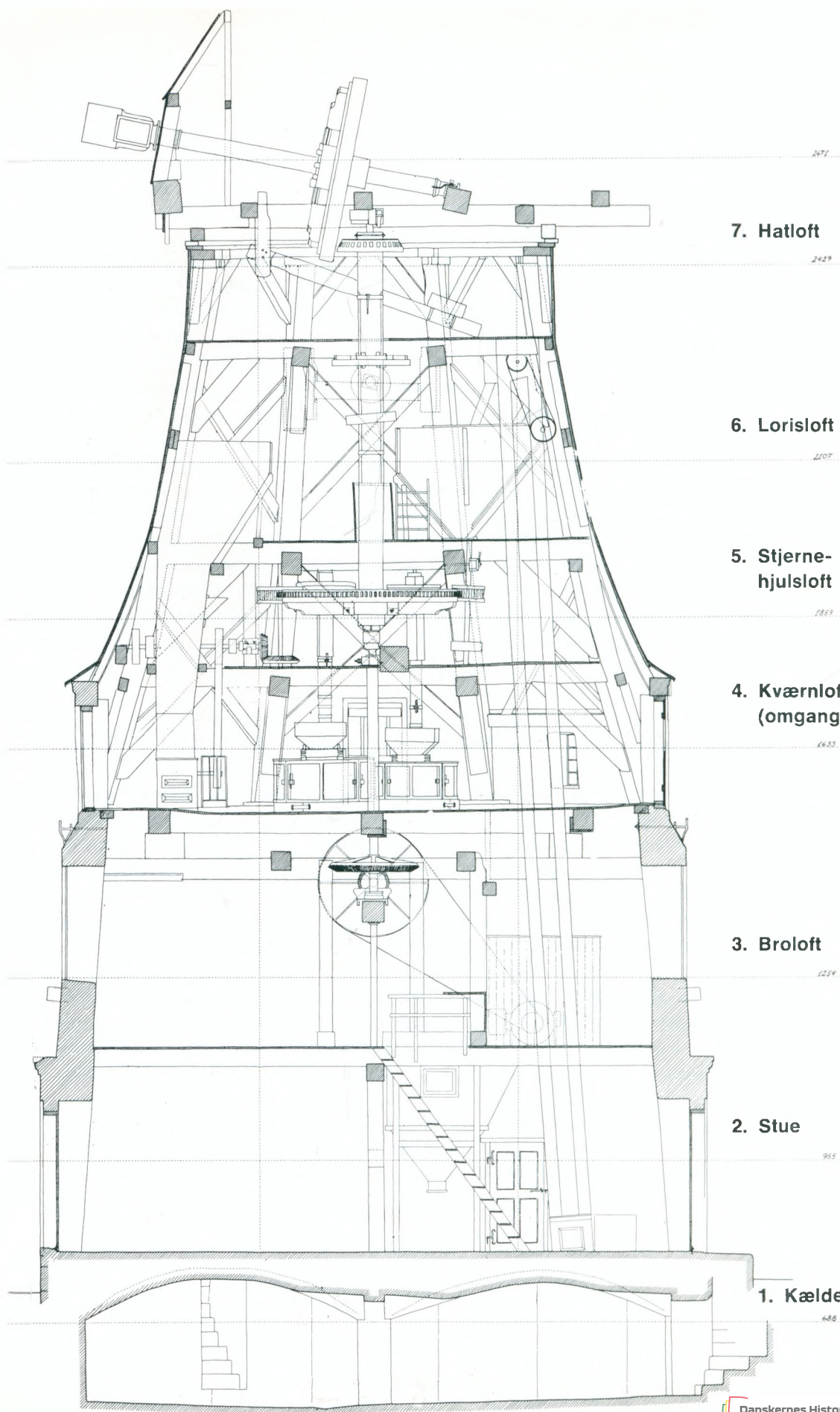
TAGE BUNDGAARD: BÅDE OG BÅDFOLK-USTILLINGEN I HØJER MØLLE

Det anbefales meget at læse bogen »Både og Bådfolk i Marken« før man besøger Højer Mølle. Museumsinspektør Alan Hjorth Rasmussen og arkivar Andreas Møller indsamlede materiale og redskaber i årene 1968–71, og det var vel noget nær sidste øjeblik, at dette stykke historie blev skrevet af Andreas Møller, da der kun var få fiskere tilbage fra den tid til at hjælpe med at stykke historien sammen.

Mange har hjulpet til med oplysninger ved bogens tilblivelse, men tilfældet ville, at Fiskerimuseet fik skænket en negativsamling med motiver, der blev til ca. 100 billeder i bogen. Giveren var Frank Martinsen.

Hans far, Andreas Martinsen var bl.a. fotograf i Højer fra ca. 1920–ca. 1940. Han var en meget alsidig fotograf, selvlært, men dygtig og anerkendt af fagfolk som en fremragende portræt- og landskabsfotograf med kunstnerisk sans for mennesker og miljø. Han vidste, at der hørte mennesker til i en skildring af det liv i marsken, som han ønskede at skildre, derfor fortæller hans billeder så meget.

Foregangsmanden Andreas Martinsen, bogbinder, bogtrykker, bog- og papirhandler, efterlod sig mange glasplader til billeder fra egnen og det øvrige Sønderjylland, og vi håber ved en ny udstilling at kunne vise endnu flere af hans smukke optagelser fra Sønderjylland.

7. Hatloft

2671

6. Lorisloft

2429

5. Stjerne-
hjulsloft

2359

4. Kværnlof
(omgang)

2258

3. Broloft

2158

2. Stue

2058

1. Kælde

1958

Møllen i Højer

Af ARNE HOU & SIG. SCHOUBYE

Som vor kulturs ældste industribygning – som sognekirken vartegnet i ethvert mindre bysamfund – er det indlysende at *møllen*, den naturdrevne, som type må sikres og have sin funktion som minde om vore forfædres århundredgamle mere renlivede søgen efter energi.

Til den hollandske vindmølle på Dybbøl (1864/1935) som nationalt vartegn, med vandmøllerne i Vibæk på Als (1756) og i Tønder (1598), og Møgeltønderstubmøllen på Haderslev Museum (1742) danner »kælderhollænderen« i Højer (1857) et logisk og savnet supplement.

Som på så mange andre områder i riget var Sønderjylland også med hensyn til møllebyggeri toneangivende. Allerede cistercienserne i Løgumkloster opførte o.år 1200 vore første vandmøller, og på vesteregnet i øvrigt har vi daterede vandmøller i Jejsing (1272) og i Visby (1278), i Skærbæk (1544) og i Brøns (1579), altså helt til den tid, da de første stubmøller dukker op. Blandt stubmøllerne bør foruden den ovennævnte fra Møgeltønder (1742) også nævnes familien Kaufmanns i Sønderborg fra 1785. Den flyttedes 1865 til Saksborg i Burkal sogn, hvor den 1934 overtoges af Tønder Museum, men allerede 15 år senere måtte museet give op på grund af manglende bevillinger til vedligeholdelsen, og 1950 opstilledes i museet et 90 cm højt brudstykke af den 70x70 cm svære stub, med Chr. VII's monogram, årstallet 1785 og navnet Adelheit Kaufmann, et begrædeligt kapitel i dansk museumshistorie som forhåbentlig ikke vil gentage sig i vort nye møllekapitel i Højer.

Afløseren af stubmøllen blev den hollandske vindmølle, hvor kun hatten (»kappen«) med vingernes aksel er bevægelig for vingernes opdrejning mod vinden. Opfindelsen går tilbage til renæssancetiden og tilskrives Leif Andriesz van Moerbeke 1573. Af de fem-seks forskellige hovedtyper er den ottekantede platformsmølle med indstillingsmekanismen fra rundgangen (»stelling«) den hos os hyppigst forekommende kornmølle, og til denne type hører da også møllen i Højer.

Den meget intense forbindelse mellem Holland og Vestslesvig i 1600- og 1700-årene førte selvfølgelig også denne mølletype til landsdelen. Via Altona bredte de sig her, den første vi kender 1739 i Nørremølle, men Dybbøls første mølle fra 1744 var også en »hollænder«.

Med ophævelsen af mølletvangen og med næringsfrihedsloven blev det i mere end 200 år privilegerede erhverv gjort frit fra 1. januar 1862, hvorefter der kom gang i byggeriet af de pompøse hollændere. Det blev ganske vist en kortvarig opblomstring. Dampmaskinen var allerede i brug o.1800, og den første elmølle er

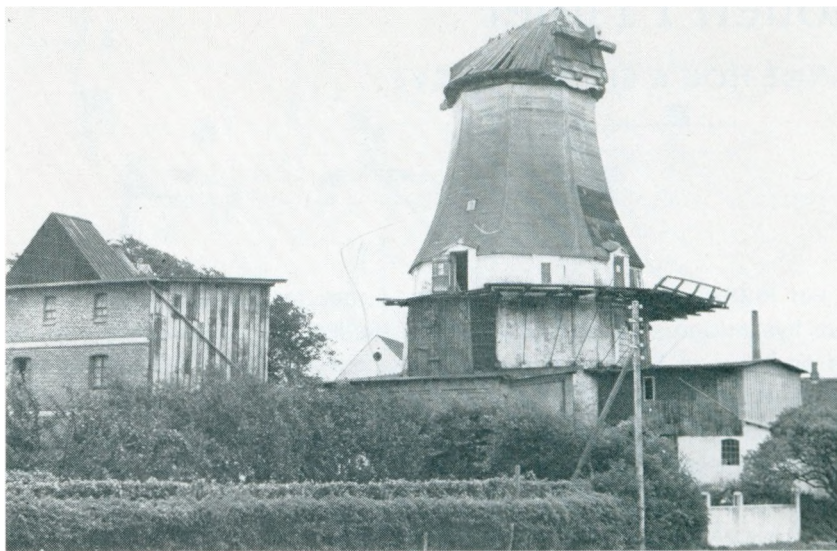

Fig. 1. Møllen i totalt forfald 1964. Set fra vest. Til venstre i billedet gavlen til møllerboligen og kornmagasinet. Maskinhus og skorsten nedrevet.

fra 1913, men Højer Mølle fra 1857 er et værdigt industri- og arkitektmonument over en til da uafbrudt mølletradition.

Den henved 22 m høje møllebygning (ca. 30 m over havoverfladen det højeste punkt) er en såkaldt svikhollænder, d.e. mølle med omgang, med overtræk (kværnene anbragt under stjernehullet), med omvendt bådformet hat (den sydvestjyske type), lorisloft, mezzaninloft, kværnloft, broloft, butik og kælder, altså ikke mindre end 7 etager.

1. Kælder Delt i to rum med svagt hvælvet loft. 4.5x9 m. Fra 1912, da man indførte dampkraft, anvendtes den til opbevaring af kul. Upraktisk og anstrengende har det været ad den smalle trappe (fig. 4) at slæbe kullene til det nu nedrevne maskinhus.

2. Stueetagen. Har en østlig og en vestlig indgang. Nu anvendes kun den østlige. I dette rum var møllens butik (fig. 3 og 5) som er søgt bevaret og nu tillige anvendt som billetkontor for museet. Helt indtil 1972 solgtes fra butikken mel og gryn og forskellig slags foder. Det nygotiske støbejernsvindue er baggrund for en gammel vægt og en kollektion af jernlodder. Disken med de forskellige melskuffer er bevaret sammen med pengekasen. En særlig kuriositet er et bevaret *bund-*

Fig. 2. Interiørbillede fra kværnloftet 1964 med møllens signalapparater. I signaltønderne er anbragt nogle bjælder, de såkaldte skvalderklokker. Ved et snoretræk fra stueetagen kunne man give signal til mølleren.

spor, dvs et aksel-leje bestående af en med bly i en jernskål indsmeltet messing-dåse med en kobber-femøre og en aksel, som de findes i møllekværnene på 2. etage.

Den øvrige del af stueetagen er påtænkt indrettet som en slags møllemuseum, hvor mølleriets betydning skal belyses. En melsigte fra 1847, fremstillet af et fåreskind, og enkelte redskaber fra møllen sammen med afbildninger af bevarede mølleprivilegier er en beskeden begyndelse til det nye museum.

Fra stueetagens sydside er der indgang til den i 1889 opførte pakhusbygning, hvor man tidligere modtog korn til formaling. De smukt restaurerede rum i pakhusets to etager egner sig fint til udstillingsbrug, og skiftende udstillinger påtænkes foranstaltet i stueetagen. I museets 1. sæson havde man således en levende udstilling, arrangeret i samarbejde med Fiskerimuseet i Esbjerg, om både og bådfolk i marsken, opstillet af museet i Tønder. Ved hjælp af bl.a. fotografier af den kendte Højer-fotograf A. Martinsen vistenes områdets levevilkår før og omkring den store afvanding efter 1920.

3. Broloftet. Blandt de svære loftsbjælker er indsat en brugt bjælke fra møllen i Nørremølle, der var bygget 1739, og én fra den gamle, ca. 900 m fra den nuværende beliggende stubmølle (bukmølle). Sidstnævnte mølle der arkivalsk kan

Fig. 3. Stueetagens butik 1964. I vinduet regnskabspult. I forgrunden th. disken med mel- og grynskuffer, vægt, melskovl og kasseapparat. På væggen tavle til notater og ramme med flyvehavre.

spores tilbage til 1569 og som måtte nyopføres efter den store stormflod 1634. blev nedrevet i 1853, umiddelbart før vores mølle blev opført, men den nye møller bevarede altså pietetsfuldt to mindelser fra hver af de to møller den 185.⁷ opførte hollænder skulle erstatte.

På broloftet (fig. 6) var anbragt melsigten og en rensemaskine. Ved det store svinghjul kan iagttages de forskellige maskestørrelser i melsigterne. 1920 gik man over til anvendelse af en dieselmotor, når vindkraften svigtede. Dampkraft havde som nævnt været anvendt fra 1912. Fra 1940 anvendtes elektricitet, og denne som sidste energiform indtil mølleriets ophør 1972.

Fra broloftet er adgang til førsteetagen på den omtalte pakhusbygning. Også denne har med held kunnet indrettes til muscale formål. Efter den faretruende stormflod 3. januar 1976 tilrettelagdes i Tønder en omfattende planche- og foto-udstilling som anskueliggjorde naturkræfterne og de forholdsregler mennesket nu og før har taget. Denne udstilling er nu fast stationeret i møllen, og i et særskilt derrum er indrettet fremvisningslokale for film og tekstede diasserier om stormfloder. Forståeligt nok virker denne del af møllen særlig attraktiv og forklarer den store publikumssucces.

4. Kværnloftet. Trælemmene i gulvet dækker over de åbninger mølleren benyttede, når han trak korn op og ned i møllen. Når møllens kværne med en fart af

Fig. 4. Kælderen med den smalle trappe efter møllens restaurering.

henved 70 km i timen var igang, kunne man ikke selv ved råben komme i kontakt med hinanden, men måtte med hejseværkets reb give signal fra stueetagen og op efter. Et ryk i rebet betød at en sæk skulle tilvejs (fig. 2).

Foruden en flensborgsk valsemaskine er der fire *kværne* med hver to møllesten. Deres kolossale vægt forklarer nødvendigheden af det meget svære tømmer. Den nordligste kværn benævnes »franskeren«, fordi den anvendtes til formaling af mel der brugtes til menneskeføde, altså til finere brød. Kranen med de buede gribetænder anvendtes når møllestenene skulle skærpes, »bildes«. Dette foregik ved hjælp af en pighammer, og under dette arbejde var møllens vinger naturligvis sat i pausestilling. Denne proces foregik fire gange om året. En sådan pighammer, hvor hovedet som på oldtidsøkser er indsat i selve skaftet, er bevaret i møllen. Møllestenenes indbyrdes afstand, som er bestemmende for kornets finhedsgrad, reguleres ved hver kværn ved hjælp af et træhåndtag.

Til hver kværn hører en kasse til det umalede korn som via en bevægelig klap løber ned i et rysteapparat som regulerer det videre til »øjet«. Gennem træsluser glider så endelig det malede korn ned i godt fastspændte sække.

»Franskeren« kunne angiveligt male henved 1200 pund korn i timen. En el-dreven slagmølle klarer flere tons. Intet under derfor at den klassiske mølle er blevet et museumsstykke. Højers sidste møller havde ofte en arbejdsdag på 14 timer og kunne først i 1973 tillade sig at holde ferie!

Fig. 5. Det nygotiske smedejernsvindue i butikken med udsigt til kornmagasinet.

Den nævnte valsemaskine der en tid lang brugtes til havre, viste sig ueffektiv og gik hurtigt ud af brug.

Udgangen til *platformen* (omgangen, galleriet) sker fra denne etage. »Omgangen« (Stelling på hollandsk) var nødvendig på de høje møller, hvor hat og vinger ikke kan indstilles fra jorden. Ved hjælp af et drejeværk -- »krøjeværket« – drejes her den 17-18 t tunge bådformede hat, så vingerne kan drejes op mod vinden, og med en bådshage sættes vingerne i sving herfra.

Vingerne er 22–23 m l. og ca. 2 m br. De er fremstillede af Douglasfyr fra Langesø på Fyn. CF-kolonnen fra Haderslev udførte det ikke helt dagligdags arbejde med at sætte dem op. Vingerne har træklapper som sættes på eller fjernes efter behov. Møllens ansigtsspejl (fig. 12) er anbragt ud for stedet hvor vingerne krydser hinanden.

Galleriet er ca. 9 m over jordoverfladen med en udsigt til 7 kirkesogne. Mod *vest*: vadehavet, diget fra 1861 og Højer sluse. Mod *syd*: den restaurerede Kiers gård, østershuset og Højer tæppefabrik, samt videre Ny og Gl. Frederikskog. Mod *øst*: Højer kirke, kornsilo og mølleri, møllerboligen og kornmagasinet fra 1904. Mod *nord* Digeskolen, bagved hvilken den gamle stubmølle lå, ungdomsskolen og den tyske privatskole. Videre kan herfra ses strandhotellet ved Emmerlev klev.

På galleriet kan man nærmere iagttage møllens nye beklædning af *egespåner*. De er fremstillede på nationalmuseets værksted i Lumby på Fyn, og der er an-

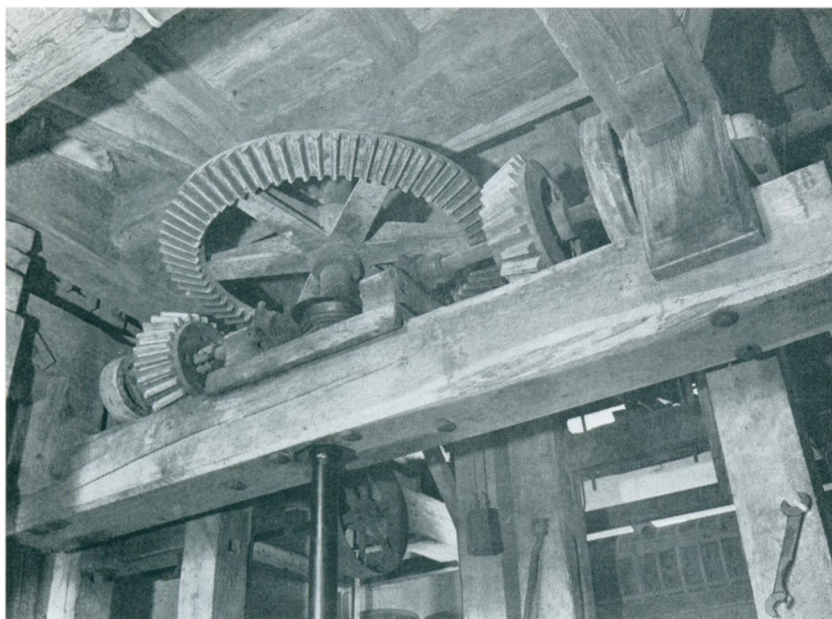

Fig. 6. Her på broloftet en motor, som benyttedes, når vindkraften svigtede. Hjulet her trak hele »kongevellen« og dermed også stjernehjulet og de 4 kværne, mens vingernes hathjul blev sat ud af drift. I baggrunden en melsigte.

vendt 30.000, som er fastgjort med kobbersøm. Også tagrenderne er af kobber, fordi dette metal ikke angribes af gespånernes syre.

5. Stjernehjulsloftet (fig. 9) el. mezzaninloftet rummer som navnet angiver det store hjul som overfører kræfterne til kværnhjulene. Tapperne er fremstillet af rødbøg. Ved placeringen *over* kværnene har møllen således som anført overtræk.

6. Lorisloftet (fig. 10) har formentlig rummet hejseværket til kornsækkene. Det mærkelige ord synes afledt af det plattyske »lojeri« og det hollandske »luie-rij« som kommer fra verbet »luien« = at hejse. Som en romansk granitsøjle behersker den jernbundne lodrette egeakse som forbinder stjernehjulet med hathjulets overførselshjul, det smukke rum. Aksen har den fornemme betegnelse: *kongevelle*.

7. Hatloftet (fig. 11) er sidste etage på det imponerende bygningsværk. Her foregår via det store hathjul den direkte transmission af vinge-kraften til den øvrige møllemekanisme. Under hathjulets akse er persebummen (persen), den vigtige træbremse, placeret. Den løftes og sænkes, alt efter som møllen skal fungere.

Fig. 7. På kværnloftet trækker de to lodrette akser med jernringene kværnene. En akse-jern ender i et bundspor, hvor akseu hviler på kobber-femore.

Hathjulets akse hviler i en såkaldt *katsten* som reducerer den voldsomme varme der opstår når vingerne er i gang. Her skal der smøres både morgen og aften når møllen bruges. Pulveriseret katsten lugter angiveligt af kat. Deraf navnet.

Transmissionen fra »kongevælle« til hathjul sker via den såkaldte »kabunkel«, et kronhjul af høj håndværkermæssig kvalitet, hvad jo almindeligvis gælder for det eksklusive møllebyggererhverv.

Overdelen, hatten, krøjes – drejes – ved hjælp af jernhjul på en skinne der følger hatloftets gulv. Det foregår som nævnt fra omgangen, men når møllen var i funktion, måtte mølleren flere gange daglig op ad trapperne for at sikre sig at alt fungerede.

Fig. 8. En af møllens fire kværne («franskeren»). Kranen med gribe-arme benyttes, når møllestenene loftes fra hinanden for at blive skærpet. På gulvet en pighammer, der bruges ved skærpingen.

NOTER TIL HØJER MØLLES HISTORIE

- 1569. Stubmøllen i Højer omtales.
- 1570. Navnet Paul Müller anført som pagter.
- 1594. Navnet Jürgen Müller (en søn?) anført som pagter.
- 1707. Den tidligst kendte møllepagt sluttet mellem den fungerende hertug, fyrstbiskop Christian August og Wulf Wulfsen fra Højer med dennes formynder og garanter. Møllen overdrages ham fra 1. maj 1708 mod en arveafgift på 339 rigsdaler og 30 skilling, 2 rosenobler for kontrakten og pr. 1.5.1708 det første års bidrag for benyttelse af møllen: 125 rigsdaler.

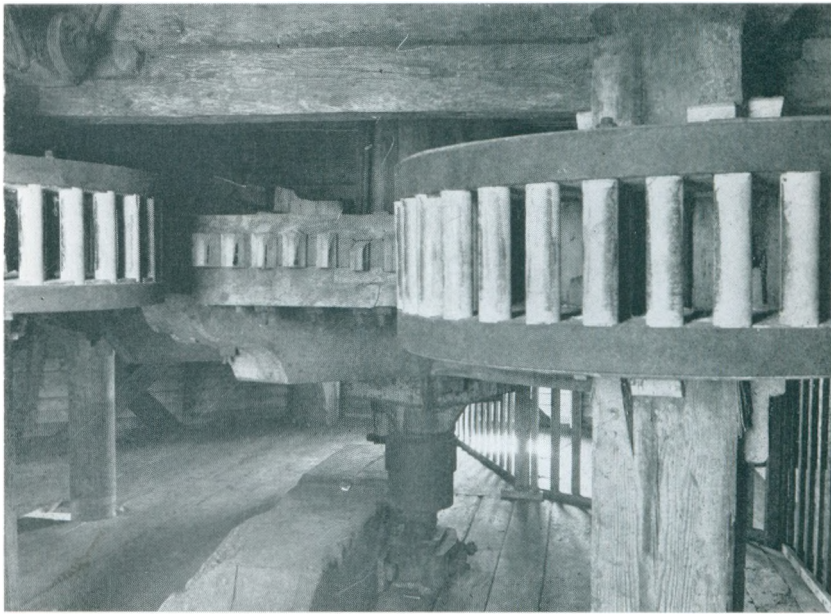

Fig. 9. Stjernerhjulsløftet hvor kongevællens stjernerhjul trækker drivhjulene, hvis akser går til det underliggende kværnloft.

Det fremgår af overenskomsten at møllen ikke alene ejes, bruges og benyttes af mølleren fra slægt til slægt, men at også de tilknyttede møllegæster fra sognet, for så vidt de efter sædvane har ydet deres mølleafgift, må benytte den. Men de der søger fremmede møller og derved unddrager sig hvad der påhviler dem, henvises til at udrede deres gebyr. Når man griber dem, skal deres korn konfiskeres. Hvis der gennem arvtageren sker skade på møllen, må han selv erstatte den, men i tilfælde af lynnedslag, oversvømmelse eller stormskade vil herskabet yde en vis støtte. Reparationer og vedligeholdelse af møllen påhviler alene arvtageren. Dokumentet foreligger i to eksemplarer, et med hertugens og et med Wulfsens underskrift, beseglet og sammenlignet med hinanden på Gottorp den 27. september 1707.

1731. Efter Wulfsens død 1731 overdrages rettighederne den 3. august s.å. til enken. Hertugfamilien var 1721 sat ud af spillet, og kontrakten der er enslydende med 1707-udgaven, er underskrevet af den danske konge, Christian VI.
1748. Wulf Wulfen jun. ansøger om tilladelse hos Frederik V. til at indrette et pilleværk og en grønmølle, fordi der i Frederikskogen og omegnen findes tre sådanne møller der knap nok ligger en kvart mil fra hans egne møllegæster, hvorved hans indtægter svækkes betydeligt. Han får tilladelse til anlæggelsen af disse mod at svare en årlig afgift på 8 rigsdaler.
1819. Mod en arveafgift på 16 rigsdaler stadfæster Fr.VI i 1819 Wolf Møllers overtagelse af denne grønmølle, som pagteren af Højer mølle 1810-17, har haft. Han hed Jens Bojsen. På sin fødselsdag i 1819 stadfæster kongen ligeledes at Møller med en arveafgift på 250 rigsdaler og kontraktafgiften på de to rosenobler overtager møllen i Højer.

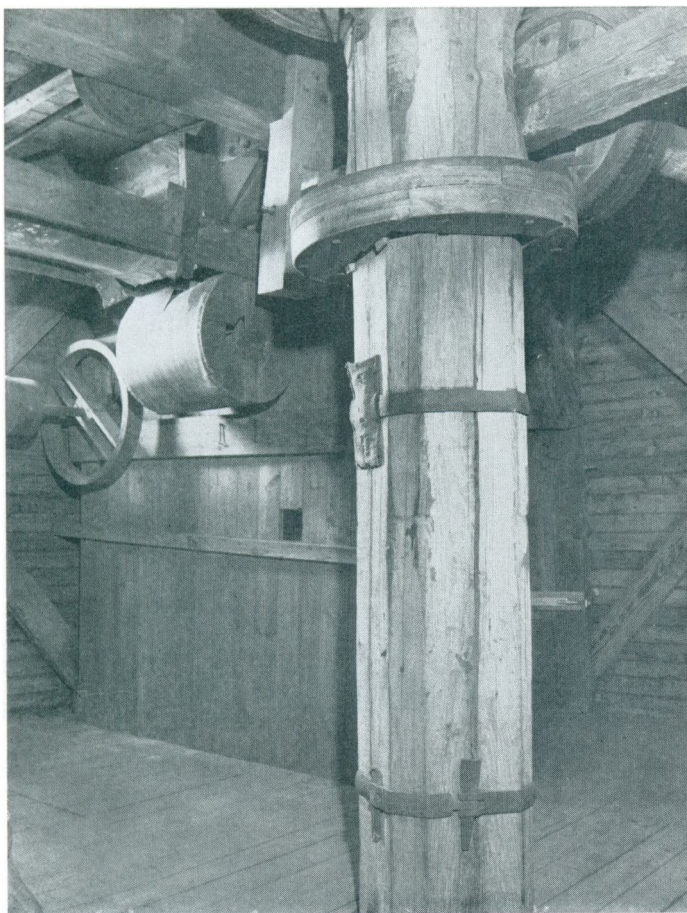

Fig. 10. Lorisloftet (snoreloftet) med »kongevellen«, der befordrer drivkraften til stjernehjulet nedenunder.

1827. Frederik VI stadfæster over for nedenanførte Peter Todsen overtagelsen af møllen. Rådsherre Wolf Møller der havde overtaget møllen allerede 1817, stillede den til offentlig auktion 1826, hvor den for en sum af 3700 rigsdaler overtages af Peter Todsen, Mejerholm ved Tønder. Det oplyses her at der foruden selve møllen er et beboelseshus på 19 fag og en lade på 7 samt have og et stykke tilkøbt havejord. Pagtsummen sættes til 133 rigsdaler. Også han skal betale to rosenobler.
1829. Todsens fætter Andreas fra Højer overtager møllen til samme pris og på samme betingelser.
1831. Andreas Todsen får bekræftelse på at han har overtaget møllen i Højer og må udrede en årlig pagtafgift på 125 rigsdaler og dertil de traditionelle to rosenobler.
1853. Frederik VII stadfæster for Carl Emil Roll (I) retten til at drive pilleværk og gryn-mølle.
1856. Godsejer Hinrich Thor Straten, Lütjenhorn, som 1832 havde overtaget gryn-møllen på mellemdiget i Frederikskogen, sælger den for 5333 rigsdaler til Carl Emil Roll (I). Pagtsummen er 202 rigsdaler.

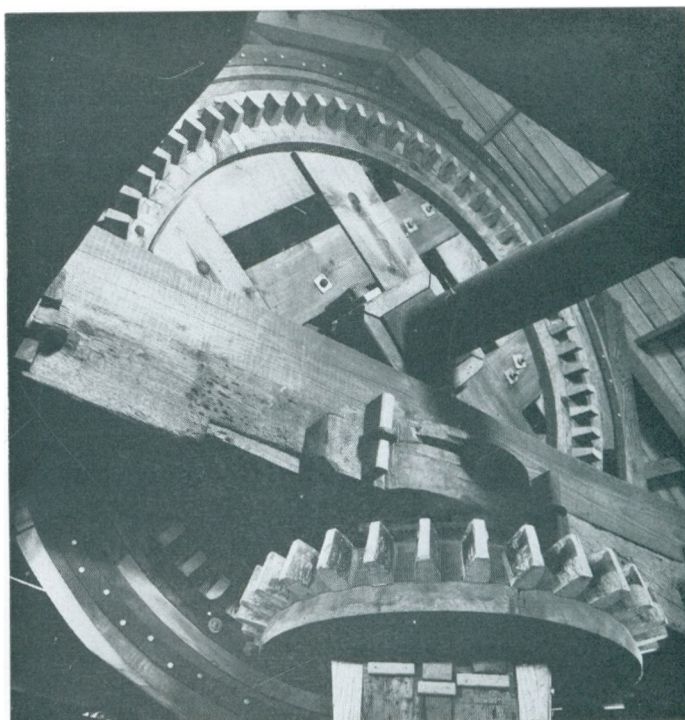

Fig. 11. Hatloftet med vingeaksen og hathjulet, der overfører drivkraften til kronhjulet (kabunklen) på toppen af kongevellen.

- 1858. En 1857 indgaaet handel mellem Rosina Rehr og Carl Emil Roll ang. en 98.75 roders toft til 700 rigsdaler bekræftes kontraktligt. På den henved 2600 m² store grund opførte Roll altså allerede inden kontrakten vores mølle.
- 1868. Med den tyske næringsfrihedslov fra dette år fulgte at den hidtidige årlige pagtsum på 104 rigsdaler ikke længere skal betales, men derimod som grundskyldsafgift på 70 rigsdaler.
- 1870. Slesvig-Holstens møllere samles til et møde i Rendsborg og protesterer mod næringsfrihedslovens liberalisering af erhvervet.
- 1871. Carl Emil Roll (I) får den 2. februar stadfæstet de efterhånden begrænsede rettigheder af den kongelige præsiske regering i Slesvig. De to rosenobler er omsider konverteret til 12 rigsdaler og 24 solvgroschen.
- 1887. Ottilie Roll anføres som den første *ejer* af Højer mølle.
- 1893-1930 Carl Emil Roll (II) ejer.
- 1930-1948 Carl Emil Roll (III) ejer.
- 1948-1974 Bernhard Roll og Jacob Schmidt ejere.

Fig. 12. Møllens ansigtsspejl som kunne bære fire årstal: 1569 – 1739 – 1857 – 1977, som markering af møllens hoveddata. Hatten vejer 17–18 t.

Efter krigen da de nye energiformer slog igennem overalt og da alt lagdes an på stordrift, var det indlysende at den gamle lokale vindmølles tid var endeligt forbi. Fra nationalmuseet sattes kraftigt ind for at redde de bedst bevarede møller, der fordi de så vanskeligt kan anvendes til andre end deres oprindelige formål (hvad man i mange tilfælde har kunnet med andre bevaringsværdige overflødiggjorte industribygninger) kun kan få monument-funktion.

Højer mølles sidste ejere drev mølleri og kornhandel til 1972, og møllen forfaldt så stærkt at den stod til nedrivning og at selv nationalmuseets mølleudvalg ikke ville have kunnet redde den, hvis ikke en kreds af Højers borgere med mere end almindeligt vidsyn havde grebet ind og dannet fonden til Højer mølles bevarelse den 3. januar 1974.

Initiativet støttedes kort efter af den lokale sparekasse og af bankerne i Tønder, og Nationalmuseet bistod med uundværlig eksperthjælp. Efter et halvt års forløb blev der fra skibsreder A. P. Møller og hustru Chastine Mc-Kinney Møller fond givet tilsagn om at fonden alene ville yde det af Nationalmuseets mølleekspert anslåede beløb til møllens restaurering.

I januar 1975 modtog fonden skødet på møllen, så man straks kunne gå igang med istandsættelsen, der stod på i to år. November 1976 opsattes møllevingerne

og i juni 1977 åbnedes de første to udstillinger i pakhuset, mens den egentlige indvielse først fandt sted to måneder senere. Ved denne lejlighed modtog fondens målbevidste formand, boghandler Tage Bundgaard, Højer, nøglen til møllen af skibsreder Mærsk Mc. Kinney Møller, hvis fond omsider havde investeret ikke mindre end 650.000 kr. i projektet.

Med tilskud fra Højer kommune erhvervedes også møllens kornmagasin, så man dermed sikrede sig muligheder for et påtænkt marskmuseum, og generøst skænkede de to sidste mølleejere møllefonden 10.000 kr.

I løbet af 1978 konserveredes møllen indvendigt, og kornmagasinet istandsattes, så det kunne blive midlertidig ramme om en smukt indrettet butik for kunsthåndværk.

De to første sæsoners overvældende store besøg af turister og lejrskoler bekræfter fondets visioner. Højer mølle er netop den bygning der manglede i byens kulturliv, så der i sommerhalvåret er et fast punkt at søge til Højer efter. Og for det i øvrigt så veludbyggede sønderjyske museumsvesen er den en perspektivrig nydannelse.

Litteraturhenvisninger:

Niels Meyn og H. Loft: Danske Møller. Erhvervsforlaget. Kbh. 1934.

Hans Linow og Jens Lampe: Møller på Als. Åbenrå 1966.

D. Claus Rolfs: Geschichte des Kirchspiels und Fleckens Hoyer. Preetz 1926.

I. Stüdtje: Mühlen in Schleswig-Holstein. Heide 1968.

Møllefondens protokol og tegninger.

De anvendte arkivalier er oversat
af W. Christiansen, Tønder.